

ЕКОЛОГІЯ

УДК 581.582.633

В.В. БАЛЬКОВСЬКИЙ, Г.А. ЛИСАК

Львівський національний аграрний університет

вул. Вл. Великого, 1, смт. Дубляни, Жовківський р-н, Львівська обл., 80381

ФОРМУВАННЯ ТА ПЕРСПЕКТИВИ СТАБІЛІЗАЦІЇ ЛІСОКОРИСТУВАННЯ В ЗАХІДНОМУ ЕКОНОМІЧНОМУ РАЙОНІ УКРАЇНИ

У статті всебічно розглядається програма збалансованого використання лісів на території Західного Економічного Району, яка передбачає не тільки розміри рубок основного використання в межах обмеження вирубки, але і систему заходів, спрямованих на активацію ресурсних потенціалів насаджень. Зважаючи на національне значення лісів Полісся і Прикарпаття, їхню кліматоутворюючу і реакційну роль, виявлено, що використання лісових ресурсів на території Західного економічного району має бути засноване на принципах нової концепції збалансованого використання лісу.

Ключові слова: лісові ресурси, природний потенціал, лісокористування, сталий розвиток

Згідно програми збалансованого розвитку користування лісовими ресурсами повинно здійснюватись в межах природного потенціалу їх відтворення [10]. Лише так можна зробити це користування безперервним і невиснажливим, підтримуючи здатність лісів стабілізувати функціонування основних чинників середовища.

Основні причини виснаження лісів на території Західного економічного району (ЗЕР) полягають у інтенсивних заготівлях деревини. Вона поступає не лише в результаті широкомасштабних рубок головного користування, а й внаслідок різкого зростання рубок догляду і санітарних рубок, які не покращують стан насаджень, а ослаблюють їх. Подібне перекачування заготівель у рубки догляду у 3-3.6 рази збільшило їх розміри, за рахунок чого продуктивність середньовічних і досягаючих деревостанів знизилась на 20-40% порівняно з стандартами таблиць ходу росту [8, 12, 14].

Всі ці факти ослаблення вітчизняних лісів у своїй основі мають ті ж причини, що й інші види ресурсокористування: поєднання сфери охорони ресурсів з їх споживанням, відсутність правової та економічної відповідальності за стан цих ресурсів. Тому ми пропонуємо для оптимізації стану лісових ресурсів системність заходів щодо переходу на принципи збалансованого лісокористування.

Правова основа лісокористування здійснюється на основі «Лісового кодексу» і відповідних правових нормативів Міністерства лісового господарства і лісової промисловості України [13, 15]. Останньому належить близько 90% лісового фонду на території ЗЕР. Виконуючи функції основних заготівель деревини, Мінліспром підпорядковує йому всі лісгосподарські заходи, які потребують спеціального фінансування і відповідної правової захищеності.

Загальні принципи правового лісокористування в Україні склалися задовго до встановлення самостійності нашої держави, і вони відповідають цільовому спрямуванню господарства на вирощування товарної деревини. Саме тому правова основа раціонального лісокористування повинна враховувати контролюючі, обмежуючі та стимулюючі заходи.

Контролюючі заходи лісового права спрямовані на розмежування підпорядкованості лісозаготівель від лісгосподарської діяльності. Закріплення такого розмежування дасть можливість стимулювати систему лісового господарства за рахунок відрахувань від користування лісовими ресурсами і обмежить права заготівельників (підприємств з заготівлі та переробки деревини) на інтенсивні форми лісокористування. До складу правових заходів, що мають функції заборони, ми пропонуємо віднести:

1. Повну заборону на переруб розрахункової лісосіки, що має контролюватися управлінням лісового господарства. Це правило лежить в основі діючого лісового законодавства.

- Однак, враховуючи виснаженість лісових насаджень, в регіоні слід ввести поправку на їх вікову структуру. Якщо стиглих і перестійних деревостанів у лісовому фонді не більше 5-7%, це значить, що лісосічний фонд необхідно зменшити у відповідній пропорції.
2. Випадки свідомого користування видами проміжних або санітарних рубок для заготівель ділової деревини слід розглядати на рівні фахового шарлатанства. Винні у фальсифікації матеріалів лісовпорядження повинні нести кримінальну відповідальність, передбачену чинним законодавством.
 3. Переведення лісоукритих площ у інші категорії земель, окрім ПЗФ, повинно бути заборонено законодавством. Лише у випадку природних і техногенних катастроф (зокрема, пожеж або зсувів, повеней) такі переведення площ можуть мати місце. Але і в цьому випадку повинні фіксуватися терміни, протягом яких площа може залишатися неукритою лісом.
 4. Всі факти свідомого порушення діючих нормативів землекористування у лісовому господарстві, у першу чергу факти браконьєрства, самовільних рубок, підпалів і продажу деревини повинні переслідуватися законом. Якщо в цих діях існують документи, підписані працівниками лісової охорони, останні повинні нести кримінальну відповідальність і позбавляються права займатися професійною діяльністю.
 5. Площі лісового фонду повинні залишатися закритими для руху всіх видів транспорту і несанкціонованих форм рекреацій, для утворення стихійних сміттєсховищ і руйнування рослинного покриву або верхнього шару ґрунту. Тому до контролю за станом лісових насаджень слід закріпити права не лише лісогосподарських управлінь, а й обласних управлінь охорони навколишнього природного середовища.

До складу обмежуючих заходів лісового права ми відносимо такі аспекти охорони насаджень:

- на управління лісового господарства не можуть бути накладені обов'язки виконання промислових заготівель деревини, тому що їх функції полягають виключно у здійсненні заходів щодо відтворення природних ресурсів лісу;
- права на заготівлі деревини концентруються виключно на управліннях лісозаготівель (на лісокомбінатах), діяльність яких підпорядковується управлінням лісового господарства на регіональному рівні розподілу лісового фонду України;
- всі об'єкти природно-заповідного фонду на лісових площах, незалежно від їх категорії та охоронного статусу, повинні мати нормативно обумовлену буферну зону, на території якої діють обмеження форм і розмірів лісокористування.

Надзвичайно важливо передбачити й стимулюючі заходи лісового права, які дозволять активізувати всю систему збалансованого лісокористування. До стимулюючих заходів належать наступні нормативи:

- працівники лісового господарства повинні мати право на розширення площі лісів 1 групи, куди входять ґрунто- і водозахисні насадження, зелені зони навколо населених пунктів і санаторно-курортних місцевостей;
- серед усіх форм лісокористування перевага нормативно віддається рекреаційній діяльності, яка спрямована на збереження і накопичення існуючих лісових ресурсів;
- землі рекреаційного лісокористування переводяться до статусу охоронних територій за зразком угідь природно-заповідного фонду, а інші форми використання лісу на цих площах обмежуються;
- законодавчо розширюються права громад, які постійно проживають у десятикілометровій зоні лісових масивів.

Останній пункт потребує роз'яснення. Значна частина населення ЗЕР, сільського і навіть міського, проживає в десятикілометровій зоні лісових масивів, які відіграють важливу роль, іноді першорядну, у формуванні зайнятості населення, забезпечення його життєво необхідними ресурсами тощо. Тому громада повинна мати пільгові права на всі продукти лісокористування в означеній зоні за умови толерантного ставлення до місцевих лісових ресурсів (дотримання санітарного стану узлісся і лісових шляхів, недопущення підпалів на прилеглих до лісу

сільськогосподарських угіддях, відсутність виснажливих методів лісокористування) і за умови допоміжного громадського контролю за станом насаджень.

Подібні правові нормативи необхідно розробити й для інших видів лісових ресурсів: мисливських звірів і птахів, запасів лікарських рослин, грибів та ягід, якщо йдеться про їх промислове використання.

Організаційно-управлінські заходи спрямовані на розмежування прав і обов'язків між лісовою охороною (управління лісового господарства) і заготівельниками (управління лісозаготівель). Враховуючи стратегічне значення лісових ресурсів, необхідно створити таку модель управління, яка б дозволила ефективно контролювати не лише наявність цих ресурсів, але й їхню якість, динаміку розвитку і охорону. Організаційно-управлінські заходи можна здійснювати на рівні адміністративного поділу території на області або за принципом описаних вище басейнових рад. В обох випадках розподіл функцій охорони і заготівель лісових ресурсів створить оптимальну модель лісокористування і дозволить концентрувати моніторингові функції за станом природних ресурсів в одних руках.

Загальні функції моніторингу та охорони лісових ресурсів можуть здійснювати існуючі обласні управління охорони навколишнього природного середовища.

Економічні заходи оптимізації лісокористування повинні зробити виправдану і обґрунтовану систему збалансованого використання всіх видів продуктів лісу, у т.ч. і деревини [20, 22, 23]. Адже у Лісовому кодексі України ліс не визнається нерухомим майном, а тому він вилучений з фінансового і товарного обігу [13]. Ліс також не визнається об'єктом економіко-правових стосунків між господарниками і заготівельниками. Саме тому вирощування лісу досі залишається збитковим і не забезпечується існуючою системою фінансування заходів з лісовирощування.

Якщо врахувати, що протягом останніх десятиріч різко скоротився імпорт деревини із Росії, то стане зрозумілим, наскільки важливим у стратегічному аспекті стає вітчизняний ліс для економіки України [12, 16]. Він може залишатися товаром і продуктом лише в тому разі, якщо система користування лісовими ресурсами проводитиметься на основі безперервності та невиснажливості.

Ресурсний цикл формування технічно стиглої деревини відомий досить добре. Він залежить від особливостей онтогенезу лісоутворюючих порід і коливається в межах 40-100 років. Розмір щорічного використання запасу стиглої деревини обчислюється за формулою:

$$V_r = \sum_n \frac{V}{A},$$

де V_r - розмір щорічної заготівлі стиглої деревини (m^3); $\sum V$ - загальний запас стиглої деревини всіх лісоутворюючих порід у господарстві (m^3); A - клас віку для кожної з цих лісоутворюючих порід (років).

Таким чином, розмір щорічного використання стиглої деревини не повинен перевищувати накопичення ресурсу протягом відповідного класу віку. Це значить, що запаси деревини похідних порід можуть бути вибрані не раніше 10 років, а корінних порід – протягом 20 років, доки місце цих насаджень не заступлять деревостани досягаючого класу віку [7, 11]. Отже, економічні важелі раціонального використання запасів деревини повинні враховувати чимало важливих показників біологічного потенціалу місцевих лісів: їх екосистемне значення, здатність до самовідтворення, вплив на стан довкілля тощо. Для лісів ЗЕР характерна інвазійна структура лісових насаджень, серед яких переважають молодняки і середньовічні деревостани (рис. 1).

Як видно із наведеної гістограми, до досягнення оптимальної структури вікового складу насаджень на території ЗЕР необхідно, принаймні, протягом кількох десятків років зменшити об'єм рубок головного користування.

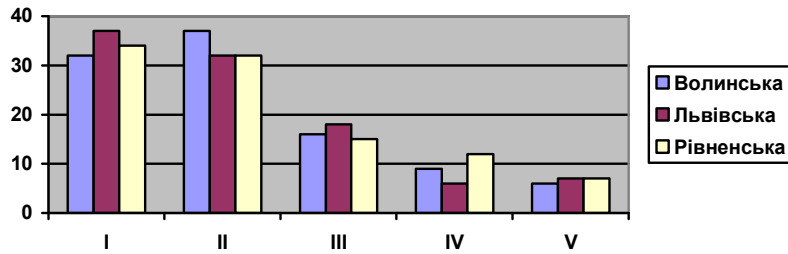

Рис. 1. Гістограма розподілу лісових насаджень регіону за класами віку

Розрахунки збитків від шкоди лісовим насадженням проводяться на основі закріплених нормативами розмірів стягнень за знищення або пошкодження дерев до ступеня припинення росту [19, 20]. Разом із тим, діючі нормативи не дають підстав для нарахування збитків від порушень екологічної рівноваги у лісовому середовищі. Це стосується, у першу чергу, таких масштабних порушень як пожежі, забруднення лісових ландшафтів, самозахоплення земель, самовільна їзда на всіх видах транспорту по лісових площах тощо [9, 21]. Такі види порушень повинні враховуватись у нормативно-правовій базі лісокористування і мати відповідну еколого-економічну оцінку.

Таким чином, схема збалансованого лісокористування передбачає не лише розмір рубок головного користування в межах розрахункової лісосіки, а й систему заходів з активізації ресурсного потенціалу насаджень. В ідеалі, подібна система заходів спрямована на створення рівноцінних за площею поширення деревостанів усіх класів віку (рис. 2).

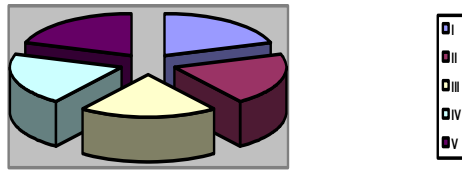

Рис. 2. Ідеальна структура насаджень, за якої деревостани всіх класів віку мають рівноцінну площу поширення

Плануючи лісівничі заходи за принципом збалансованого лісокористування, необхідно переглянути розміри головного користування на території ЗЕР. Формула розмірів рубки ділової деревини ($V_{д}$) складена нами так, щоб для обчислення показника $V_{д}$ враховувалось не лише обмеження розрахункової лісосіки (r_1) потенційними запасами стиглих і перестійних деревостанів усіх лісоутворюючих порід (n), а й потребами розширеного відтворення насаджень (v_1) до стану їх ідеальної вікової структури:

$$V_{д} = (\sum r_1 + \sum v_1) / n$$

За умови корегування розрахункової лісосіки на території ЗЕР стабілізація стану лісових ресурсів у регіоні відбудеться протягом одного-двох ревізійних періодів.

Екологічні заходи оптимізації лісокористування спрямовані на збереження загальних регулюючих функцій лісу в межах регіону. І хоч вони визнаються класичним лісівництвом, все ж екосистемна роль лісу залишається на практиці підпорядкованою заходам, спрямованим на експлуатацію його деревних ресурсів [17, 18].

Однак, класичне, а правильніше – російське лісівництво, створювалось у першій половині минулого століття, коли в суспільстві ще превалювали системи жорсткої системи природокористування, типовим прикладом якої, за своєю сутністю, це лісівництво і залишається [2-4]. До того ж, лісові ресурси Росії значно багатші за вітчизняні не лише за площею, а й запасами деревини. Тому, враховуючи рослинно-кліматичні, екологічні та соціально-економічні умови України, необхідно замислитись над створенням нової концепції

лісівництва, яка відповідала б національним інтересам розвитку. Безсумнівно, така концепція базуватиметься на принципах збалансованого лісокористування.

Територія ЗЕР належить до найбільш заліснених регіонів України [1, 5, 6, 8]. Але і тут вирощування високоякісної деревини не може залишатись головним спрямуванням усіх лісогосподарських заходів. Враховуючи загальнодержавне значення поліських та прикарпатських лісів, їх кліматорегулююче і рекреаційне значення, підхід до лісових ресурсів на території ЗЕР повинен базуватися на засадах нової концепції збалансованого лісокористування.

Ця теза підкріплюється і виконаним нами аналізом вікової структури місцевих лісів, які протягом останніх двох десятиліть істотно помолодшали. Це пов'язано з тіньовою практикою експорту деревини та її нелегальною переробкою на місцевих нелегальних пилорамах. Подібні факти масового браконьєрства пояснюються різким послабленням контрольних функцій з боку правоохоронних органів і з системою тіньової економіки у вітчизняному лісовому господарстві.

Висновки

Таким чином, для утвердження принципів збалансованого лісокористування на території Західного економічного району вважаємо за необхідне передбачити першочерговими заходи:

1. Повністю припинити експорт деревинної сировини з регіону, залишаючи всі її запаси для потреб національної економіки;
2. Максимально розширити межі лісів I групи, враховуючи всі локальні кризові явища в стані місцевих природних ландшафтів;
3. Стимулювати розвиток рекреаційного лісокористування за рахунок широкої програми державних та іноземних інвестицій в економіку регіону;
4. Передати у власність Держлісфонду всі виснажені насадження інших лісовласників;
5. Розширити лісову площу за рахунок заліснення пустищ і техногенно деградованих природних ландшафтів.

Системність правових, організаційно-управлінських, економічних і екологічних заходів за умови реформування вітчизняного лісівництва створить необхідні передумови закріплення нових стандартів збалансованого лісокористування на території Західного економічного району.

1. Андриенко Т.Л. Растительный мир Украинского Полесья в аспекте его охраны / Т.Л. Андриенко, Ю.Р. Шеляг-Сосонко. – К.: Наук. думка, 1983. – 216 с.
2. Ворон В.П. Проблеми досліджень антропогенного пошкодження лісів України: здобутки і перспективи / В.П. Ворон, В.В. Лавров, М.А. Бондарчук М.А. // Лісівництво і агро меліорація. – Х.: Майдан, 2002. – Вип.103. – С.8-14.
3. Генсирук С.А. Рациональное природопользование. / С.А. Генсирук. – М.: Лесн. промышленность, 1979. – 312 с.
4. Генсирук С.А. Принципи збалансованого природокористування та природовідновлення у лісогосподарському виробництві / С.А. Генсирук, Л.І. Копій. // Збалансоване природокористування та природовідновлення. – К.: ВЕЛ, 2008. – С. 12–14.
5. Герасимчук З.В. Екологічна безпека регіону: діагностика і механізм забезпечення. / З.В. Герасимчук, А.О. Олексюк. – Луцьк: Надстир'я, 2007. – 278 с.
6. Денисюк В.Т. Волинь. Події, факти, цифри / В.Т. Денисюк. – Луцьк: Надстир'я, 1997. – 42 с.
7. Дылис Н.В. Основы биоценологии. / Н.В. Дылис. – М.: Изд-тво Моск. госуниверситета, 1978. – 152 с.
8. Екологічне право / за ред. В.І.Андейцева. – К.: Істина, 2001. – 543 с.
9. Концепція ведення агропромислового виробництва на забруднених територіях та їх комплексної реабілітації на період 2000–2010 рр. / Під ред. Б.С. Прістера. – К.: 2000. – 48 с.
10. Коржов В.Л. Оптимальна транспортна мережа у лісфонді як фактор екологічної стабільності та сталого природокористування / В.Л. Коржів. // Наук. вісн.: Зб. наук-техн. пр. – Львів: Укр. держ. лісотехн. ун-т, 2004. – Вип. 14.3. – С.201–207.
11. Костиця М.Ю. Проблеми переходу туризму на принципи збалансованого розвитку / М.Ю. Костиця. // Збалансоване природокористування та природовідновлення. – К.: ВЕЛ, 2008. – С. 29–31.

12. *Лавейкін М.* Моніторинг земель: сучасний стан, принципи організації та подальше функціонування / М. Лавейкін. // Проблеми раціонального використання соціально-екологічного потенціалу регіону. – Луцьк: 2001. – № 4. – С. 27–33.
13. *Лемківський С.С.* Раціональне використання і охорона водних ресурсів: Підручник. / С.С. Лемківський, М.М. Падун. – К.: Либідь, 2006. – 280 с.
14. *Мееровский А.С.* Деградация торфяных почв Полесья: экологические, экономические и социальные проблемы. / А.С. Мееровский, Ч.А. Романовский. – Минск: Ин-т мелиорации и луговодства НАН Беларуси, 2003. – 220 с.
15. *Надточій П.Й.* Екологія ґрунту та його забруднення / П.Й. Надточій, Ф.В. Вольвач, В.Г. Гермашенко. – К.: Аграрна наука, 1997. – 286 с.
16. *Нешатаев Ю.Н.* Методы анализа геоботанических материалов / Ю.Н. Нешатаев. –Л.: Наука, 1987. – 192 с.
17. *Почвы Украины и повышение их плодородия. Эрозия, мелиорация* / Под ред. Б.С.Носко. – К.: Урожай, 1988. – 176 с.
18. *Пристер Б.С.* Последствия аварии на Чернобыльской АЭС для сельского хозяйства Украины: Исследования ЦПЭР. / Б.С. Пристер. – К.: 1999. – № 20. – 103 с.
19. *Приступа В.* Динаміка лісокористування – історія і перспективи / В.Приступа. // Зелені Карпати. – 2000. – № 1–2 (11-12). – С. 22–24.
20. *Раменский Л.Г.* Проблемы и методы изучения растительного покрова / Л.Г. Раменский. – Л.: Наука, 1971. – 334 с.
21. *Седов С.П.* Основы экологической безопасности / С.П. Седов. – М.: Знание, 1993. – 230 с.
22. *Grime J.P.* Plant strategies and vegetation processes. – New York, 1979. – 222 p.
23. *Pfeil F.* Bayerische Akademie der Wissenschaften. Forstwirtschaft im Konfliktfeld Oekologie – Oekonomie. – Munchen: Verlag Dr. Fr.Pfeil, 1997. – 167 S.

В.В. Бальковский, Г.А. Лусак

Львовский национальный аграрный университет, Украина

ФОРМИРОВАНИЕ И ПЕРСПЕКТИВЫ СТАБИЛИЗАЦИИ ЛЕСОПОЛЬЗОВАНИЯ В ЗАПАДНОМ ЭКОНОМИЧЕСКОМ РАЙОНЕ УКРАИНЫ

В статье всесторонне рассматривается программа сбалансированного использования лесов на территории Западного Экономического Района, предусматривающая не только размеры рубок основного использования в пределах ограничения вырубki, но и систему мер, направленных на активацию ресурсных потенциалов насаждения. Принимая во внимание национальное значение лесов Полесья и Прикарпаття, их климатрегулирующее и реакционное значение, обнаружено, что использование лесных ресурсов на территории Западного Экономического Района должно основываться на принципах новой концепции сбалансированного использования леса.

Ключевые слова: лесные ресурсы, естественный потенциал, лесопользование, устойчивое развитие

V.V. Balkovskyi, G.A. Lysak

Lvov National Agrarian University, Ukraine

FORMING AND PERSPECTIVES OF STABILIZING FOREST OF USE IN WESTERN ECONOMIC DISTRICT OF UKRAINE

In the article the chart of balanced forest of use is comprehensively considered on territory of the Western Economic District, which foresees not only the sizes of deck-houses of the main use within the limits of calculation cutting area but also system of measures on activation of resource potential of planting. Taking into account the national value of the Polissya and Prykarpattya forests, them adjusting of climate and recreational value, it is discovered that the use of forest resources on territory of Western Economic District must be based on principles of new conception of balanced forest of use.

Key words: forest resources, natural potential, forest of use, sustainable development

Рекомендує до друку

Надійшла 11.11.2010

Н.М. Дробик